

کشارهای جغرافیایی

پنجم آقای محمد تقی مصطفوی
رئیس اداره کل باستان‌شناسی

همدان

قدیمترین پایتخت فلات ایران

آقای محمد تقی مصطفوی از چندی است که با شوق و علاقه تمام به نوشتن راهنمای تاریخی و باستان‌شناسی جهت شهر همدان مشغول است که در هنگام جشن هزاره این سینا و بمناسبت کشایش آرامگاه آن دانشمند نشر خواهد شد.

نامبرده خلاصه‌ای از آنرا بصورت سخنرانی در انجمن ایران و امریکا در ماه گذشته بخواند و این مقاله فشرده‌ایست از این سخنرانی. «مهتر»

احداث مساکن و ابنیه بر روی تپه‌های کوتاه طبیعی از ادوار بسیار قدیم تمدن بشری

معمول بوده است.

تپه‌های متعدد ادوار ما قبل تاریخ که در نقاط مختلف ایران واقع است و کم و بیش در آنها حفاریهای علمی شده هر کدام شاهدهی برای این قسمت بشمار میرود. مهمترین این تپه‌ها عبارتست از تورنگ تپه و شاه تپه در دشت گرگان، تپه حصار نزدیک دامغان، تپه چشمه‌علی در شهر ری نزدیک طهران، تپه‌های سیلک کاشان، تپه تخت سلیمان در بازار گاد، تپه قصرالدشت در نزدیکی سعادت آباد فارس، تپه‌های تل باکو و تل شقاوتل کرگی و تپه‌های بسیار دیگر در خوزستان، تپه جمشیدی و تپه کیان در نهاوند، تپه‌های خوروین و آجین دوجین بین طهران و قزوین، تپه زیویه نزدیک سقز، تپه حسنلو نزدیک سلدوز، تپه تپه نزدیک مهاباد، کوه تپه نزدیک رضائیه و بسیاری تپه‌های دیگر.

دنباله این رویه که احداث مساکن بر روی تپه‌ها باشد در ادوار تاریخی ایران

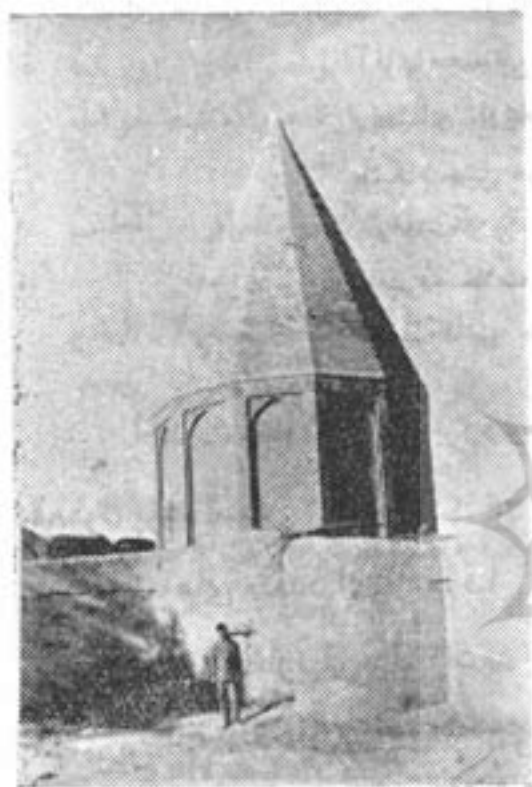
یعنی از دوران شاهان ماد و شاهنشاهان هخامنشی تا زمان ساسانیان ادامه داشته است.

محلّه سرقلعه شهر همدان و بنای تخت سلیمان کورش کبیر در مشهد مرغاب و کاخهای

هخامنشیان بر فراز صفت عظیم تخت جمشید مؤید همین معنی است.

را عموماً در همدان قرار داده‌اند.

تپه‌های متعددی که در جلگه‌های بین طهران و قزوین تا همدان و کرمانشاهان از یکطرف و تا خوار و سمنان و دامغان و سایر نقاط خراسان از طرف دیگر یا در نقاط مختلف جلگه فارس و نواحی دیگر ایران دیده میشود عموماً مربوط بدوره ساسانی است و فرقی که با ادوار قدیمتر دارد اینست که این تپه‌ها را با احداث صفت عظیم و دیوارهای ضخیم خشتی بطور مصنوعی درست کرده بالای آن قصر یا آتشکده یا بنای استحکاماتی نظامی چون پاسگاه و غیره میساختند و ابنیه بالای صفت‌های مزبور نیز بطور کلی خشتی بوده و احیاناً با آجر هم میساخته‌اند که بقایای یکی از این ابنیه اخیر بر فراز تپه میل نزدیک جاده طهران بورامین مشهود است.

موضوع سخن ما با یکی از همین تپه‌های باستانی ارتباط دارد و آن تپه واقع در داخل شهر کنونی همدان است. تپه مزبور در زیر محله فعلی سرقلعه و قلعه شاه داراب که میتوان گفت کهن‌ترین قسمت شهر تاریخی همدان میباشد قرار گرفته است.

تبرج قربان در همدان
(قرن ۷ هجری)

مناسب میدانند در اینمورد اشاره به گفته

هردوت مورخ معروف یونانی بنماید، این مورخ بنای شهر همدان را به دیوکس (Déyocès) نخستین شهریار ماد که از ۷۰۸ تا ۶۵۵ پیش از میلاد سلطنت نموده است نسبت میدهد و مینویسد پس از آنکه این پادشاه اکباتان را جهت پایتخت کشور خویش برگزید کاخی عجیب و مستحکم بصورت هفت قلعه که هر یک درون دیگری قرار گرفته بودند بفرمان وی ساخته شد و هر یک از دیوارهای این هفت قلعه دارای کنگره‌هایی برنگ مخصوص بود. دیوار اول سفید، دوم سیاه، دیوار سوم ارغوانی، دیوار چهارم آبی، دیوار پنجم سرخ نارنجی، دیوار ششم و هفتم یکی سیمین و دیگری (یعنی دیوار آخری) زرین بود

و کاخ سلطنتی با خزانه شاهی در آخرین قلعه در میان این هفت قرار داشت. اهالی شهر بیرون از حصار مسکن داشتند و محیط آخرین حصار قلعه به بزرگی شهر آتن بود. پس از دیوگس نخستین شهریار ماد سه پادشاه دیگر این سلسله بشرح زیر پادشاهی کرده اند:

(Phtaoites) فرا ارتس از ۶۵۵ تا ۶۳۳ پیش از میلاد

(Cyaxare) هوخشریاسیا کزار از ۶۳۳ تا ۵۸۴

(Astyage) آزی دهاک یا استیاز از ۵۸۴ تا ۵۵۰

در سال ۵۵۳ پیش از میلاد کورش کبیر مؤسس سلسله هخامنشی آغاز مخالفت با استیاز میکند و در ۵۵۰ یعنی پس از سه سال همدان را تصرف میکند و سلسله شاهان ماد منقرض میگردد.

باین قرار مشاهده میشود که شهر

همدان پایتخت نخستین سلسله شاهانی

بوده است که بر فراز فلات ایران

شهریاری کرده با دولتهای معاصر خود

یعنی آشور و بابل جنگیده و بالاخره

بدست سلسله قویتر و شهریاری

عظیمتر که از قسمت دیگر فلات ایران

لوحة گنجنامه

بنام دار بوش که ازالو ند بدست آمده

یعنی خاک فارس برخاسته بود منقرض گردیده است.

بنابر این حاجت بتوضیح ندارد که هگمتانه قدیم یا همدان کنونی که یونانیان

آنرا اکباتان تلفظ نموده اند در ۷۰۸ پیش از میلاد پایتخت سلسله شاهان ایران

بوده است. بدینقرار قدیمترین پایتخت بر بالای فلات پهناور ایران شهر تاریخی

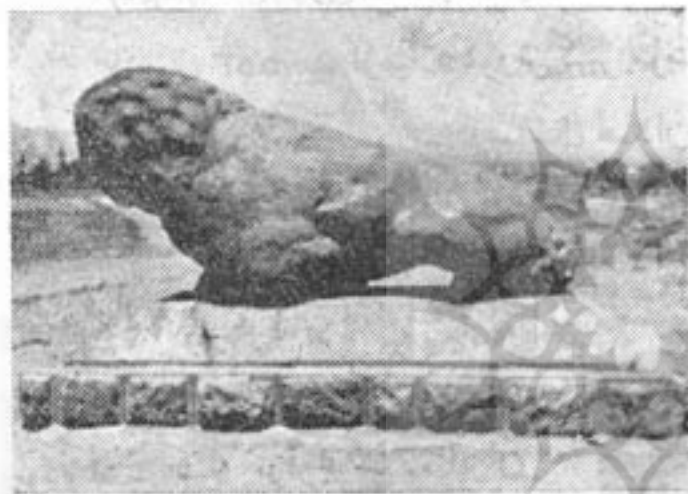
همدان میباشد.

پس از انقراض سلسله ماد سلسله هخامنشی هم کاخ سلطنتی و پایتخت باستانی خود

را عموماً در همدان قرار داده اند.

الواح طلائی متعدد که بنام داریوش اول و داریوش دوم و آرشام در تپهٔ هگمتانه یا بتلفظ معمول غلط اکباتان پیدا شده است و اشیاء زر و گنجینه‌های نفیس دیگر که در موزهٔ ایران باستان یا موزه‌ها و مجموعه‌های شخصی در خارج ایرانست و همچنین ته‌ستونهای سنگی عهد هخامنشی که یکی از آنها کتیبهٔ میخی بنام اردشیر دوم دارد و در موزهٔ ایران باستان حفظ میشود نمونه‌هایی از آثار شاهنشاهان هخامنشی در پایتخت باستانی ایشان است.

ذکر قول مورخین خارجی یا ایرانی و شرح آنچه در ادوار مختلف تاریخی بر سر همدان آمده است از حوصلهٔ این گفتار بیرون است. تنها ذکر این نکته را بمرور میداند که پس از سلسلهٔ هخامنشیان در دورهٔ اشکانی هم شهر همدان مرکز

تابستانی پادشاهان ایران بود. **شیر سنگی عهد اشکانی** اکنون مجسمهٔ شیر سنگی شکسته در کنار شهر و بقایای قلعهٔ استحکاماتی بر فراز تپهٔ اصلی از آثار عهد اشکانی است.

در دورهٔ ساسانی هم طبق آنچه در تواریخ نوشته‌اند شاهنشاهان این سلسله کاخهای باستانی برای خود در همدان ترتیب داده بودند. در ادوار اسلامی گاهی شهر همدان رو بروی نق و آبادی و گاهی در نتیجهٔ انقلابات دچار وضع بحرانی و نامطلوب بوده است. طبعاً شهری که ۲۷ قرن تاریخ داشته باشد مانند مردم سالخورده خاطرات تلخ و شیرین و گرم و سرد روزگار و سرازیر و سر بالای بسیار دیده است و نتیجهٔ همین کهنگی شهر است که آثار تاریخی دورانهای مختلف در آن دیده میشود و در اینجا مهمترین آنها را ذکر مینماید.

غیر از تپهٔ هگمتانه و تپهٔ مصلی و شیرسنکی آنچه از نظر تاریخی در همدان قابل ذکر هست بدینقرار میباشد.

گنجنامه شامل دو کتیبهٔ هخامنشی یکی از داریوش و دیگری از خشایارشا. گنبد علویان از قرن ششم هجری. بقعهٔ استرومرد خای از قرن هفتم هجری - برج قربان از قرن هفتم هجری. آرامگاه باباطاهر.

آثاری هم هست که از نظر تاریخی یا صنعتی شاید چندان اهمیت نداشته باشد ولی از نظر اجتماعی و درك معتقدات و روایات بین مردم حائز اهمیت میباشد و عمدهٔ این آثار عبارتست از: قبر اسکندر - پیرگری - قبر بلوی.

در همدان مانند تمام شهرهای قدیمی زیارتگاهها و امامزاده‌هایی هست که عبارت است از شاهزاده حسین (با شاهزاده حسین قزوین اشتباه نشود)، امامزاده یحیی، امامزاده عبدالله، امامزاده اسمعیل، بقعهٔ خاتونیه، زبیده خاتون، پیر مختار، پیروادی، حلیمه، خاتون. در میان این بقاع آثار تاریخی قابل توجه نیز وجود دارد که طبعاً در این گفتار نمیتوان بشرح آن‌ها پرداخت.

این شهر تاریخی و کهن سال اینک برای اقامهٔ جشن هزارسالهٔ ابوعلی سینا پزشک و فیلسوف عالیقدر ایرانی آماده میشود. بنای مناسبی با سنگهای گرانبه کوه الوند بر مزار حکیم ساخته‌اند، مجسمهٔ او را هم تهیه کرده‌اند که در میدان نزدیک درهٔ مرادیبک نصب شده‌است، نیز اصلاحاتی که توانسته‌اند در وضع شهر و بهبود خیابانها و غیره انجام داده‌اند، در وسط میدان مرکزی شهر که شش خیابان اصلی از آن منشعب و رو به شش جهت می‌رود مجسمهٔ سوارهٔ اعلیحضرت شاه را بر فراز پایهٔ زیبایی استوار نموده‌اند. یکی از همین شش خیابان در دو سال پیش بوسیلهٔ شهرداری همدان از کنار تپهٔ قدیمی هگمتانه یا بغلط اکباتان گذشت و بسیاری اسرار نهفتهٔ کاخهای باستانی را در این محل نمودار ساخت و در معنی کمک مهمی بمثویات باستانشناسان کرد. بطور خلاصه میتوان گفت بر گذاری جشن هزارسالهٔ ابوعلی سینا هم یکی از مراحل تاریخی است که بر این شهر کهنسال یا قدیمترین پایتخت فلات ایران میگذرد.